

УДК 94:329.73.055.5(540)«1936/1939»

О.О. Чувпило

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІГИ РАДИКАЛЬНИХ КОНГРЕСІСТІВ

У статті розглядаються найважливіші програмні положення та діяльність Ліги радикальних конгресистів – ліворадикальної організації, що діяла всередині Індійського національного конгресу напередодні Другої світової війни (1936-1939 рр.). Значна увага приділяється аналізу життя, діяльності та світогляду її засновника і керівника – легендарного індійського революціонера М.Н. Роя.

Ключові слова: *Індія, М.Н. Рой, Ліга радикальних конгресистів, Індійський національний конгрес, національно-визвольний рух.*

В статье рассматриваются важнейшие программные положения и деятельность Лиги радикальных конгрессистов – леворадикальной организации, которая действовала внутри Индийского национального конгресса накануне Второй мировой войны (1936-1939 гг.). Значительное внимание уделяется анализу жизни, деятельности и мировоззрения ее основателя и руководителя – легендарного индийского революционера М.Н. Роя.

Ключевые слова: *Индия, М.Н. Рой, Лига радикальных конгрессистов, Индийский национальный конгресс, национально-освободительное движение.*

There are considered in the article the most important program points and activities of League of Radical Congressmen – a left radical organization, which operated in the Indian National Congress before the

Second World War (1936-1939). Principal attention is paid to the analysis of life, activity and world view of its founder and leader – the legendary Indian revolutionary M.N. Roy.

Key words: *India, M.N. Roy, League of Radical Congressmen, Indian National Congress, national liberation movement.*

Постановка проблеми. Важливою складовою частиною лівого крила Індійського національного конгресу (ІНК), який у міжвоєнний період очолював боротьбу народів Індостану проти англійського колоніального панування, була Ліга радикальних конгресистів (ЛРК). **Аналіз актуальних досліджень.** Між тим її утворення, програмні настанови та діяльність ще не знайшли будь-якого висвітлення в індологічній літературі. **Мета статті.** У даній статті, зважаючи на її стислий характер, висувається завдання проаналізувати політичну біографію М.Н. Роя та показати основні напрями діяльності Ліги радикальних конгресистів. Найважливішими джерелами для цього є багата ідейно-теоретична спадщина М.Н. Роя [40; 41], його мемуари [42], документи з історії індійського комуністичного руху, що містять важливі праці М.Н. Роя першої половини 20-х років ХХ ст. [19], роботи та спогади соратників М.Н. Роя з лівого табору [1; 2; 6; 9; 10; 14; 15; 17; 18; 22; 24; 36; 37; 39].

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду поставленого питання, слід насамперед висвітлити життєвий шлях, діяльність і світогляд М.Н. Роя. Манабендра Натх Рой (1889-1954) – активний учасник боротьби народів Індії за національне визволення, відомий діяч Комінтерну, який в значній мірі визначав у 20-ті роки ХХ ст. його політику щодо антиколоніальних рухів. Однак, незважаючи на наявність досить широкого кола праць про М.Н. Роя, «роїзм», Комінтерн, соціалістичний і комуністичний рухи в Індії [див., наприклад: 3; 4; 5, с.380-421; 7; 8, с. 50-66; 16; 20; 21; 23; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 34; 35; 38; 43; 44; 45; 46; 47; 48], життя, діяльність і світогляд цієї напрочуд талановитої, суперечливої та неоднозначної особи й донині належать до найменш досліджених в орієнталістичній науці проблем. Пояснюється це насамперед тим, що навколо постаті М.Н. Роя ще з 20-30-х років ХХ ст. утворилася вкрай заполітизована і заідеологізована атмосфера, а література про нього (в переважній більшості політична публіцистика) не тільки радянських, а й багатьох зарубіжних авторів, вузько тенденційна та партійно заангажована. Настав час неупереджено проаналізувати діяльність і погляди М.Н. Роя, без чого неможливо від-

творити об'єктивну й повну картину індійського визвольного руху та участі у ньому ЛРК.

М.Н. Рой, справжнє ім'я якого Нарендранатх Бхаттачарія, народився в 1889 р. у бенгальському селищі Урбалія в сім'ї брахмана [детально див.: 19, т. 1, с. 140-150]. Хворобливо сприймаючи усяку несправедливість і будучи занадто вразливим від природи, він рано (у 1907 р.) долучився до антибританського руху в провінції Бенгал, відомій своїми давніми традиціями політичного екстремізму та тероризму, взявши активну участь у діяльності місцевої організації національних революціонерів, яка боролася за незалежність шляхом заколотів, збройних виступів та індивідуального терору. Після невдалих збройних рейдів на Чінгріпоту й Нетру М.Н. Рой разом із іншими бойовиками у січні 1910 р. був заарештований і більше року провів у в'язниці, де близько зійшовся з легендарним революціонером-підпільником («бенгальським Оводом») Джатіном Мукерджі, повністю поділяючи його погляди стосовно нещадної боротьби з англійськими колонізаторами. До Індійського національного конгресу та очолюваного ним масового ненасильницького руху М.Н. Рой ставився тоді негативно. Вийшовши на волю, він продовжив свою небезпечну діяльність, ставши у 1911-1914 рр. разом із Джатіном Мукерджі та Джаду Гопалом Мукерджі одним із визначних лідерів бенгальського революційно-терористичного руху, який за своїм характером був суто національним і не мав будь-якого соціального забарвлення. Після другого арешту на початку Першої світової війни й звільнення під заставу М.Н. Рой залишив Індію на довгих 15 років.

Спочатку він займався пошуком союзників для боротьби з іноземним пануванням в Індії, побувавши у 1914-1917 рр. в багатьох країнах Азії, Європи та в США, а потім прибув до Мексики (листопад 1917 р.), де невдовзі став активістом Соціалістичної партії, яка в грудні 1918 р. навіть обрала його своїм генеральним секретарем. У Мексиці остаточно визначилися симпатії й потяг М.Н. Роя до лівого соціально-політичного радикалізму. Він виступає палким прихильником Жовтневої революції, а також теорії й практики більшовизму, не втрачаючи інтересу й до визвольних ідей. При активній участі М.Н. Роя була утворена Мексиканська компартія, яка послала його одним із двох своїх

делегатів на II конгрес Комінтерну. У травні 1920 р. після перебування у Європі, де М.Н. Рой разом із дружиною Евелін Рой (Санті Деві) намагався переконати індійських революціонерів-емігрантів перейти на комуністичні позиції, видавши Індійський комуністичний маніфест, він прибув до Москви, досить швидко здобувши визнання серед найбільш екстремістські настроєних комінтернівців, що мріяли про світову соціалістичну революцію. Немає сенсу детально описувати відому всім полеміку М.Н. Роя з В.І. Леніним стосовно національно-колоніального питання та його діяльність у Східному відділі Комінтерну [детально див.: 3; 7; 8; 14; 15; 19; 20; 26; 44; 47]. Зазначимо лише, що вже через три-чотири роки почався поступовий відхід М.Н. Роя від лівого екстремізму, авторитаризму та захоплення радянською тоталітарною моделлю соціалізму, що зрештою стало однією з головних причин виключення його з Комінтерну у 1928 р. та вигнання з СРСР (щодо цього є й інші точки зору).

Незаконно повернувшись до Індії в 1929 р., М.Н. Рой опинився у політичному вакуумі. Як зазначав Дж. Неру, колоніальний уряд полював за ним, націоналістична Індія ним не цікавилася, а індійські комуністи вважали його зрадником [див.: 6, с. 289]. Тільки Дж. Неру намагався надати М.Н. Рою допомогу, але влітку 1931 р. того було заарештовано і засуджено до шести років тюремного ув'язнення. Перебування у в'язниці стало важливим етапом в ідейно-політичній еволюції М.Н. Роя. Він вирішив повністю порвати зі своїм героїчним революційним минулим, відмовився від насильства, політичного екстремізму й тероризму і, вийшовши із тюрми у листопаді 1936 р., вступив до ІНК, визнавши його тактику ненасильницької боротьби єдиною вірною для Індії.

У конгресистській організації, яка практикувала подвійне партійне членство, і являла собою строкатий блок різних антибританських сил (від націоналістів до комуністів), М.Н. Рой відразу ж розгорнув активну політичну діяльність. Він згуртував навколо себе т. зв. роїстів і оголосив про утворення всередині Конгресу ліворадикального угруповання – Ліги радикальних конгресистів. Його союзниками стали найбільше і найвпливовіше ліве угруповання в ІНК – Конгрес-соціалістична партія (КСП), яка організаційно сформувалася у 1934 р., але свій початок вела ще з 1931 р., Комуністична партія Індії (КПІ) (вона виникла у 1925 р., а в другій половині 30-х років XX ст. входила до складу Конгресу як складова частина КСП, називаючи себе Національним фронтом), ліві профспілки (тоді в Індії було аж три профспілкові центри) та

Всеіндійська кісан сабха (Всеіндійська селянська спілка), очолювана визначним селянським лідером проф. Н.Г. Рангою [про ліве крило в ІНК детально див.: 1; 2; 9; 11, с. 175-178; 12, с. 63-75; 13, с. 260-272; 17; 21; 23; 29; 32; 34; 36; 37; 39; 40; 41; 42; 43; 45; 46; 48].

Програма ЛРК, розроблена М.Н. Роєм, мало в чому відрізнялася від програм інших ліворадикальних конгресистських угруповань. Вона передбачала розгортання Конгресом масової ненасильницької кампанії громадянської непокори за досягнення народами Індостану повної національної незалежності, введення республіканського правління та соціалістичного устрою держави після ліквідації в Індії англійського колоніального режиму, утворення демократичного уряду, обраного усім народом, встановлення загальнонародної власності на засоби виробництва, природні ресурси, транспорт і водні шляхи, а також введення жорсткого контролю держави над економікою, фінансами, виробництвом і розподілом продукції, проведення радикальних соціально-економічних перетворень у промисловості та сільському господарстві в інтересах найбідніших верств населення, перерозподіл власності, встановлення соціальної та економічної рівності, проведення аграрної реформи, метою якої мала бути ліквідація поміщицького землеволодіння та передача землі у власність селянам, ліквідація експлуатації людини людиною, введення трудового законодавства, зокрема восьмигодинного робочого дня, та соціального страхування, встановлення мінімуму заробітної плати для трудящих, залучення робітників і селян для вирішення соціально-економічних питань, надання індійцям широких демократичних прав і свобод, насамперед загального виборчого права без будь-яких обмежень, безплатне навчання в усіх навчальних закладах без винятку, безплатне медичне обслуговування населення, захист державою хлібороба та інших трудівників, право трудящих на страйк тощо [46, с. 411-417].

Характеризуючи діяльність ЛРК, зазначимо, що її члени, заперечуючи капіталізм, займалися пропагандою соціалістичних ідей серед конгресистів і громадськості (під соціалізмом вони розуміли загальнонародну власність на засоби виробництва, ліквідацію приватної власності та соціальний егалітаризм) та організацією трудящих, боролися за радикалізацію поміркованого політичного курсу ІНК, маючи на меті, щоб керівництво конгресистською організацією у центрі й на місцях перейшло із рук поміркованих і правих лідерів до рук ліворадикальних діячів на кшталт Дж. Неру

та С.Ч. Боса, виступали за єдність ліворадикальних сил у Конгресі та перетворення його в орган єдиного антиколоніального фронту усіх патріотичних сил Британської Індії, брали активну участь у різноманітних масових виступах та акціях, спрямованих проти колоніального уряду, а також у діяльності робітничих, селянських і молодіжних спілок, пропагуючи ідею вступу трудящих до Конгресу на основі індивідуального, а не колективного членства, на чому наполягали помірковані та праві лідери. При цьому не можна не звернути увагу на гострі розбіжності з програмних і тактичних питань, що виникли у стосунках М.Н. Роя не тільки з представниками правого крила ІНК, й з лідерами ліворадикальних угруповань, які звинувачували главу ЛРК у підриві лівої єдності, сектанстві, егоїзмі та в деяких інших гріхах. Кульмінацією цих протиріч став вихід Ліги радикальних конгресистів зі складу створеного С.Ч. Босом у червні 1939 р. Лівого консолідаційного комітету (туди входили очолювана С.Ч. Босом ліворадикальна організація «Форвард блок», КСП, КП, ЛРК, ліві профспілки та Всеіндійська селянська спілка) та рішення М.Н. Роя утворити всередині Конгресу на основі ЛРК Радикально-демократичну партію [детально див.: 11, с. 175-178; 12, с. 63-75; 13, с. 260-272; 17, с. 404-407; 33, с. 584-600]. Створена наприкінці 1939 р., вона у роки Другої світової війни, всупереч рішенням керівництва ІНК, яке засудило війну, виступила за підтримку у війні Англії та країн антигітлерівської коаліції, що викликало величезне обурення у лавах конгресистів, котрі звинувачували М.Н. Роя в зраді справи національного визволення. Як вважають деякі дослідники, це значно прискорило у післявоєнний період процес «деполітизації» світогляду М.Н. Роя та еволюцію його поглядів у бік гуманістичних принципів. Дійсно, в останні роки свого життя (з 1948 р.) М.Н. Рой проповідував ідеали т.зв. нового гуманізму, віддаючи перевагу загальнолюдським цінностям над класовими та вузькопартійними інтересами.

Висновки. Таким чином, М.Н. Рой, який пройшов складний і трагічний шлях від крайніх форм політичного радикалізму й екстремізму лівого спрямування до загальнолюдських гуманістичних ідеалів, створив у листопаді 1936 р. всередині Індійського національного конгресу ліворадикальне ненасильницьке угруповання – Лігу радикальних конгресистів, яка через три роки перетворилася у Радикально-демократичну партію. Заперечуючи тодішній європейський капіталізм і створену ним західну буржуазну цивілізацію, з якими індійські патріоти ототожнювали колоніалізм, расизм, пограбування

відсталіх народів та їх масове знищення, соціальну та економічну нерівність, культ грошей і наживи, експлуатацію людини людиною, аморальність, жорстокість, злидні, голод і тотальну несправедливість, члени Ліги пропагували власну модель майбутнього розвитку суверенної індійської держави, мріючи створити принципово нове гуманне суспільство, кардинально відмінне від капіталістичного, з його дикими звірячими законами, побудоване на засадах справжньої політичної рівності та соціального егалітаризму.

Перспективи подальших досліджень. Рекомендуємо майбутнім дослідникам історії індійського національно-визвольного руху детально висвітлити програму, тактику й діяльність очолюваної М.Н. Роем Радикально-демократичної партії, особливо у роки Другої світової війни, та її стосунки з трьома індійськими комуністичними організаціями, що діяли під час війни, конгрес-соціалістами та іншими ліворадикальними організаціями, які входили тоді до складу ІНК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дев А.Н. Марксвада аур соушеліст парті (Марксистська чи соціалістична партія). – Бенарес, 1938 (мовою гінді).
2. Дев А.Н., Сампурнананд Н.Д. Сам'явад ка бігуль (Голос соціалізму). – Бенарес, 1940 (мовою гінді).
3. Девяткина Т.Ф., Егорова М.Н., Мельников А.М. Зарождение коммунистического движения в Индии. – М., 1978.
4. Куцобин П.В. Аджой Гхош и коммунистическое движение в Индии. – М., 1985.
5. Мартышин О.В. Коминтерн и проблема единого антиимпериалистического фронта в Индии // Коминтерн и Восток. – М., 1969.
6. Неру Дж. Автобиография. – М., 1955.
7. Персиц М.А. Революционеры Индии в Стране Советов. – М., 1973.
8. Резников А.Б. Из истории Коммунистической партии Индии: первые годы // Народы Азии и Африки. – 1975. – № 5.
9. Сампурнананд Н.Д. Самаджвад (Соціалізм). – Бенарес, 1936 (мовою гінді).
10. Сатьябхакта. Бхарат мен кам'юніст парті кі стхапна (Заснування Комуністичної партії в Індії). – Матхура, 1975 (мовою гінді).
11. Чувпило О.О. До питання про утворення та діяльність «Форвард блоку» // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали конференції. Всесвітня історія. – Луганськ, 2002.

12. Чувпило О.О. Роль С.Ч. Боса в національно-визвольному русі народів Британської Індії напередодні Другої світової війни // Східний світ. – 2006. – № 4.
13. Чувпило О.О. Егалітаристські течії в партії Індійський національний конгрес (1885-1947 рр.) // Вісник ХНУ. – 2009. – № 852: Історія. – Вип. 41.
14. Ahmad M. Communist Party of India. Years of Formation 1921-1933. – Calcutta, 1959.
15. Ahmad M. Myself and the Communist Party of India, 1920-1929. – Calcutta, 1970.
16. Balaram N.E. A Short History of the Communist Party of India. – Trivandrum, 1967.
17. Bose S.C. The Indian Struggle 1920-1942. – Calcutta, 1964.
18. Dange S.A. Selected Writings. – Bombay, 1974.
19. Documents of the History of the Communist Party of India. – Vol. 1-2. – New Delhi, 1971, 1974.
20. Druhe D.N. Soviet Russia and Indian Communism 1917-1947. – New York. – 1959.
21. Dwivedy S. Quest for Socialism: Fifty Years of Struggle in India. – New Delhi, 1984.
22. Ghosh A. Bhagat Singh and His Comrades. – Bombay, 1946.
23. Ghosh P.S. Socialism and Communism in India. – Bombay, 1971.
24. Gupta M. They Lived Dangerously. Reminiscences of Revolutionary. – Delhi, 1969.
25. Gupta S.D. Comintern and Colonial Question: the Decolonization Controversy. – Calcutta, 1976.
26. Haithcox J.P. Communism and Nationalism in India. M.N. Roy and Comintern Policy 1920-1939. – Princeton, 1971.
27. Kautsky J.H. Moscow and the Communist Party of India. – New York, 1956.
28. Krishnan T. Kerala's First Communist. – New Delhi. – 1971.
29. Lakhanpal P.L. History of the Congress Socialist Party. – Lahore, 1946.
30. Laushey D.M. Bengal Terrorism and Marxist Left. Aspects of Regional Nationalism in India, 1905-1942. – Calcutta, 1975.
31. Limaye M. Communist Party. Facts and Fiction. – Hyderabad, 1951.
32. Lorents V.H. Nationalismus und Sozialismus als problem der Dekolonisation. Die Congress Socialist Party. – Bonn, 1976.
33. Majumdar R.C. History of the Freedom Movement in India. – Vol. 3. – Calcutta, 1963.
34. Malaviya H.D. Socialist ideology of Congress: a Study of its Evolution. – New Delhi, 1966.
35. Masani M.K. The Communist Party of India. A Short History. – London, 1954.
36. Narayan J.P. Towards Struggle. Selected Manifestoes, Speeches and Writings. – Bombay, 1946.
37. Nehru J. Nehru on Socialism. Selected Speeches and Writings. – New Delhi, 1954.
38. Overstreet G.D., Windmiller M. Communism in India. – Berkeley-Los Angeles, 1959.
39. Ranga N.G. Peasants and Congress. – Madras, 1938.
40. Roy M.N. Jawaharlal Nehru. – Delhi, 1945.
41. Roy M.N. Political Power and Parties. – Calcutta, 1960.
42. Roy M.N. Memoirs. – Bombay, 1964.
43. Sadig A. Towards Socialist Thinking in Congress. – New Delhi, 1961.
44. Sareen T.R. Russian Revolution and India: a Study of Soviet Policy Towards Indian National Movement, 1922-1929. – New Delhi, 1977.
45. Singh G.N. Socialist Ideology in Congress: a Critical Study. – New Delhi, 1985.
46. Sinha L.P. The Left Wing in India (1919-1947). – Muzaffarpur, 1965.
47. Sinha P.B. Indian National Liberation Movement and Russia. – New Delhi, 1975.
48. Tarooqi M. India's Freedom Struggle and the Communist Party of India. – New Delhi, 1974.